

ЧАС ТА ОБСТАВИНИ КАНОНІЗАЦІЇ КНЯГИНИ ОЛЬГИ

Анотація: Стаття присвячена дискусійному й водночас малодослідженому питанню часу канонізації київської княгині Ольги. На основі сукупності текстів XI ст. у статті пропонується висновок, що початки церковного пошанування Ольги відносяться до часів правління Володимира Великого. Однак, цілісне вироблення церковного культу відбулося в часи правління в Києві Ярослава Мудрого. Очевидно, образ Ольги замінив образ Анни Порфирородної і на перших порах розвивався як парний культ, у парі з її онуком – Володимиром Великим. Лише з XIII ст. культ княгині Ольги виокремлюється в самостійний.

Ключові слова: княгиня Ольга, києво-руська культура, канонізація.

Княгиня Ольга, безперечно, належить до найзагадковіших і найпривабливіших постатей східноєвропейського середньовіччя. Вона здавна звертала і привертає до себе увагу дослідників, однак більшість питань її біографії та образу в східнохристиянській культурі, попри численну історіографію, так і залишаються дискусійними.

Безпосередньо питання часу та обставин канонізації княгині Ольги порушили у своїх працях А. Лаушкін, О. Лосєва

та Н. Верещагіна. Так, А. Лаушкін відмічає, що “безсумнівні ознаки” церковного прославлення Ольги як і Володимира фіксуються лише з XIV ст.¹ Г. Подскальськи, Н. Верещагіна та В. Ричка відносять початок становлення культу Ольги до часу правління Володимира, тим самим говорять про княгиню як першу у пантеоні власне київських святих². Що ж до часу церковної канонізації, дослідники відносять її загалом на XIII ст.³, зокрема Г. Федотов датує домонгольським часом⁴, Дж. Феннел більш точно – 1284 роком⁵, натомість Є. Джиджора зазначає,

¹ *Лаушкін А. В.* К проблеме почитания княгини Ольги и князя Владимира в домонгольское время // Труды Отдела древнерусской литературы / Отв. ред. Н. В. Поньрко. СПб., 2014. Т. 63. С. 45.

² *Подскальски Г.* Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.) / Изд-е второе, исправленное и дополненное для русского перевода; перев. А. В. Назаренко, под ред. К. К. Актеньева. СПб., 1996. С. 27; *Верещагина Н.* Христианские культы и реликвии древнего Киева (конец X – первая треть XIII в.): монография / Науч. ред. Н. Н. Никитенко. Одесса, 2019. С. 420; *Ричка В.* Княгиня Ольга. Київ, 2004. С. 206.

³ *Ричка В.* Княгиня Ольга. С. 217.

⁴ *Федотов Г. П.* Святые Древней Руси / Предисл. Д. С. Лихачева и А. В. Меня. Комментар. С. С. Бычкова. М., 1990. С. 91.

⁵ *Fennel J.* When Was Olga Canonized? // Christianity and the Eastern Slavs. Berkley, 1993. Vol. 1: Slavic Cultures in the Middle Ages / Ed. by B. Gasparov, O. Rayevsky-Hughes. P. 77–82.

що “достеменно не відомо, коли саме було прославлено видатну київську правительку”⁶.

Причислення Ольги до лику святих датують, як правило, відштовхуючись від часу появи імені княгині в Місяцесловах⁷. Однак, внесення святого в Місяцеслов не було обов’язковим. Наприклад, у фресковому розписі Софії Київської маємо іконографічні зображення свв. Поліхронії, Харлампія та Ефіопа, імена яких не збереглися у руських місяцесловах⁸. Однак, вже тексти XI ст. — “Повість временних літ” та “Похвала князю Володимирі” називають Ольгу блаженною. Для перших же століть християнства в киеворуській культурі ‘блаженство’, ‘благовірність’ і ‘святість’ явно не розрізняли, ці поняття були синонімічними⁹. Тому появу

житійної літератури про Ольгу І. Срезневський відносив до 1078 р.¹⁰

Для релігійної свідомості неофітів доби Середньовіччя факту хрещення було цілком достатньо для спасіння, для здобуття життя вічного, набуття нової, позаземної сутності, що власне і визначає святість. Так, охрестивши Ольгу, патріарх промовляє до неї словами: “Чадо вѣрное . въ Христа крѣстилася еси и въ Христа облечеса . и Христосъ съхранить тя . якож съхрани Єноха в пѣрвыя роды”¹¹. Княгиня Ольга є першою достеменно відомою київською княгинею, що охрестилася і залишилася вірною християнству до кінця земного життя, заповівши поховати себе за християнським обрядом: “и бѣ заповѣдала Ѡлга . не творити трызны над собою . бѣ бо имущи прозвутера . и тѣ похорони бл[а]жену Ѡлгу”¹².

Де саме була похована Ольга – не відомо. На думку Г. Сапожникової, Ольгу поховали у збудованій нею церкві св. Миколи на Аскольдовій могилі¹³, що мало ймовірно, адже ця церква на сьогодні “існує” лише у пізньосередньовічних текстах. Н. Верещагіна припускає, що княгиня була похована десь на території князівської резиденції¹⁴. Припущення вірогідне, якщо припустити, що саме на

⁶ Джиджора С. 1) Перші гімнографічні твори Київської Русі // Джиджора Е. В. Исследования по средневековой литературе XI–XV вв.: сборник научных работ / Науч. ред. А. В. Александров. Одесса, 2012. С. 106; 2) Особливості символізації образів святих князів у киеворуській гімнографії // Джиджора Е. В. Исследования по средневековой литературе XI–XV вв.: сборник научных работ / Науч. ред. А. В. Александров. Одесса, 2012. С. 124.

⁷ Лосева О. В. Жития русских святых в составе древнерусских прологов XII – первой трети XV века. М., 2009. С. 146–154.

⁸ Нікітенко Н. М., Корнієнко В. В. Уславлення родини Володимира Великого у фресках княжих хорів Софії Київської // Із Києва по всій Русі: збірник матеріалів наукової богословсько-історичної конференції, присвяченої 1025-літтю Хрещення Київської Русі-України / [Під ред. архієп. Переяслав-Хмельницького і Бориспільського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клоса]. Київ, 2013. С. 157.

⁹ Гайдєнко П. І. Когда князь становится святым? Несколько наблюдений о феномене святости древнерусских князей XI–XIII вв. // Палеоросия. Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях: научный журнал. СПб., 2020. Вып. 1 (12): Св. Александр Невский и его эпоха в духовной культуре России. С. 83.

¹⁰ Срезневский И. И. Древние памятники русского письма и языка (X–XIV вв.): общее повременное обозрение. СПб., 1872. С. 18.

¹¹ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). Т. 2: Ипатьевская летопись / 2-е изд. М., 2001. Стб. 50.

¹² Там же. Стб. 55–56.

¹³ Сапожникова Г., Андрусів Ю. Святі землі української. – Вид. 2-е, випр. Львів, 2018. С. 46.

¹⁴ Верещагіна Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева... С. 420.

території резиденції вже був християнський храм. Вірогідніше, Ольга була похована при єдиному відомій тогочасній церкві св. Іллі в Києві.

Упродовж 991–996 рр. Володимир Великий будує в Києві Десятинну церкву св. Богородиці. За аналогією до константинопольської церкви св. Апостолів, Десятинна мала стати храмом-усипальнею київських князів¹⁵. Першим актом поховання/перепоховання в Десятинній церкві і стало перенесення туди останків княгині Ольги Володимиром Великим. Проложне житіє Ольги, що оповідає про цю подію, не вказує дати, натомість низка дослідників¹⁶ вбачає перенесення останків княгині у літописному повідомленні під 1007 р.: “Принесени с[в]ятии вь с[в]ятую Б[огороди]цю”¹⁷. Є. Голубінський відмічав, що перенесенням останків княгині Ольги в Десятинну церкву, Володимир робив крок до її майбутньої канонізації¹⁸. Відтак, на думку Н. Верещагіної, перепоховання Ольги “стало першою церемонією перенесення мощей власних київських святих”¹⁹.

¹⁵ Гордієнко Д. С. Десятинна церква в киеворуській культурі // Климентовский сборник. Материалы VI Международной конференции “Церковная археология: Херсонес – город святого Климента” (Севастополь, 2011 г.) / Отв. ред. Т. Ю. ЯШАЕВА. Севастополь, 2013. С. 131.

¹⁶ Верещагина Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева... С. 420–421; Макарий (Булгаков), архиепископ Харьковский. История русской церкви. СПб., 1868. Т. 1. С. 86–87; Насонов А. Н. История русского летописания XI – начала XVIII века: Очерки и исследования. М., 1969. С. 22; Тихомиров М. Н. Русское летописание. М., 1979. С. 63–64.

¹⁷ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 114.

¹⁸ Голубинский Е. История канонизации святых в Русской Церкви. М., 1903. С. 56. Прим. 1.

¹⁹ Верещагина Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева... С. 421.

Хрещення Ольги в Константинополі²⁰, безумовно, було високо оцінено в Києві, незважаючи на те, що суспільство погано розуміло смисли християнської віри. Як зазначав Г. Подскальськи, київська княгиня своїм хрещенням у Константинополі чітко продемонструвала християнському світу свою духовну спорідненість з імператорською родиною²¹. Ольга здобула велику честь від базилевса Візантії і цього було достатньо, щоб в очах оточення її образ ще більше набув надприродних рис.

Однак, і для поган-русів Ольга, як княгиня, мала сакральний вимір. Насамперед, для середньовічного суспільства ім’я мало сакральний вимір. У скандинавській, поганській традиції ім’я Helga – означало ‘віща’, ‘свята’, цей образ підкріплювався і християнським іменем ‘Олена’, що добре усвідомлював книжник XI ст., який зазначив, що у хрещенні “бѣ же имя еи наречено вь крещении Олена . яко же и древняя цар[и]ца . мати Костянтина”²². Як відомо, прирівнювання до Константина Великого та його матері Олени було одним з базових елементів легітимізації влади в середньовічній Європі, зокрема в династіях Володимировичів та Оттонів. Однак, образ Ольги показує унікальність киеворуської традиції, де ця паралель у цілості не була засвоєна, принаймні на перших порах.

²⁰ Принаймні щодо місця хрещення Ольги, дискусію вважаю безпідставною, позаяк абсолютно всі джерела, без жодного винятку, називають місцем хрещення київської княгині Константинополь: Гордієнко Д. С. Княгиня Ольга: дискусія навколо хрещення // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Збірка статей на пошану д. іст. наук, проф. Н. М. Нікітенко / Від. ред. д. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України П. С. Сохань; упоряд. Д. Гордієнко, В. Корнієнко. Київ, 2011. С. 31, 36, 38.

²¹ Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.). С. 344.

²² ПСРЛ. Т. 2. Стб. 50.

Н. Верещагіна звернула увагу, що ніде в ранніх києворуських текстах Ольга не фігурує як “друга Олена” і жодного разу не названа “рівноапостольною”. Натомість у текстах XII–XIII ст. та південнослов’янських пам’ятках XIII – початку XIV ст. ця паралель проводиться і Ольга послідовно прославляється як “нова Олена”²³. Водночас Володимир прославляється як рівноапостольний і “новий Константин” уже в “Слові про закон і благодать” митрополита Іларіона Київського²⁴.

Проте, в неповному, “половинному” за своєю зазначеного культу на Русі можна вбачати і вплив візантійської ієрархії, адже Візантія ревно оберігала присвоєння варварами “політичної пари” Константина та Олени. З іншого боку, очевидно, на перших порах як рівноапостольна пара Володимир прославлялась цариця Анна Порфирородна²⁵. Цариця померла в 1011 р. і була похована в саркофазі в Десятинній церкві, згодом, за літописом, 1015 р. поруч був похований Володимир²⁶: “Розміщення саркофагів у центрі храму, очевидно, було передбачено самим Володимиром при похованні Анни й

ініціювало пошанування княгині як святої одразу після її смерті”²⁷.

Поява імені Ольги в “Слові про закон і благодать” Іларіона є дискусійним питанням. У тексті другої половини XV ст. Ольга і Володимир прославляються разом як рівноапостольні: “Ты же съ бабою твоею Ольгою принесъша крестъ от новаго Иерусалима, Константина града, и сего по всеи земли своеи поставивша, утвердиста веру”²⁸. Проте в іншій редакції XV–XVI ст., що походить, як вважається, від більш давнього списку, взагалі ім’я Ольги не згадується²⁹. Низка дослідників, зокрема Н. Нікітенко³⁰ та Н. Верещагіна³¹, вважають, що ім’я княгині було вписано в текст пізніше. Якщо це так, є підстави вважати, що твір Іларіона був написаний у часі, близькому до Володимира, за життя якого здійснювалась глорифікація княжого подружжя – хрестителів Русі, що, за концепцією Н. Нікітенко, відображено і в стінописі Софії Київської³². Припускається, що за життя Володимира була складена повість про хрещення князя, яка включала похвалу йому та його порфирородній дружині Анні³³. Таким чином, слідом за Н. Нікітенко³⁴, першу редакцію

²³ Верещагіна Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева... С. 423, 430. Пор.: Джиджора С. Перші гімнографічні твори... С. 108; Джиджора С. Особливості символізації образів святих... С. 123, 125; Нікітенко Н. Образы княжеской четы крестителей Руси в стенописи Софии Киевской: к проблеме канонизации Владимира // 1020-ліття хрещення Руси-України – із Києва по всій Русі: Збірник матер. наук.-практ. конф. 21 жовтня 2008 року, КПБА, м. Київ. Київ, 2008. С. 279.

²⁴ Молдаван А. М. Слово о законе и благодати Илариона. Киев: Наукова думка, 1984. С. 88–94.

²⁵ Нікітенко Н. М., Корнієнко В. В. Уславлення родини Володимира Великого у фресках княжих хорів Софії Київської. С. 152–168.

²⁶ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 114, 115.

²⁷ Верещагіна Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева... С. 435.

²⁸ Там же. С. 48.

²⁹ Там же. С. 20, 155.

³⁰ Нікітенко Н. Образы княжеской четы... С. 279.

³¹ Верещагіна Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева... С. 425.

³² Нікітенко Н. Н. Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской. Историческая проблематика. Киев, 2004. С. 353 та ін.

³³ Верещагіна Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева... С. 432.

³⁴ Нікітенко Н. Н. Русь и Византия... С. 293–295, 297.

твору Іларіона можна датувати 1022 р. Не виключено, що й друга редакція – зі згадкою княгині Ольги – була створена з часом самим же Іларіоном.

П. Гайденко слушно відмічає, що почитанню князів сприяв факт співвідношення їхнього служіння царському і божественному, тому вже “в силу свого становища князь міг в очах книжника володіти сакральною силою ще за життя”³⁵. Уславлення роду Володимира Великого чітко прослідковується у фресковому розписі Софії Київської³⁶. Однак, надприродне, сакральне розуміння влади притаманне й поганським релігіям. Божественне походження владних родів, зафіксоване на всьому просторі Європи, зумовлювало й надприродні можливості представників влади, а також їхню систему прав, що відобразилось зокрема і в “Слові про закон і благодать” Іларіона у вживанні терміна ‘каган’ до київського князя³⁷. Тому для Володимира святість Ольги визначалась й належністю до одного роду, до його предків, що послідовно підкреслюється в літописі³⁸. Очевидно, саме з цього мотиву Ярослав Мудрий в 1044 р. переніс останки своїх стриїв Олега та Ярополка у Десятинну церкву, попередньо їх охрестивши³⁹. Абсолютно неканонічний обряд хрещення останків був потрібний

для дотримання зовнішньої форми, адже вони належали до роду Ярослава і тим самим визнавались “божественними”. Якщо під святістю розуміти зв’язок між земним і Таєною божественності, потусторонньою Реальністю, підвищення над земною реальністю⁴⁰, то образ святості християнської і поганської багато в чому подібний, що, безумовно, сприяло сприйняттю святості “межових” історичних постатей, насамперед Ольги та Володимира, у просторі киеворуської культури.

Тому для середньовічного книжника було цілком природно зобразити в житійній літературі з усіма деталями криваві й жорстокі помсти княгині Ольги над древлянами. Княгиня не просто чинить помсту – вона демонструє надприродні властивості, і, як жінка, перемагає древлян своєю мудрістю⁴¹. У концепті “мудрості” християнство й поганство знайшли точки дотику. ‘Мудрість’ була однією з базових категорій влади у Візантії⁴², очевидно і на Русі. Яків Мніх робить особливий наголос на мудрості княгині, яка “не вѣдѣ тѣломъ жена сущи, мужеску мудрость имѣючи”⁴³. Подібно літописець прирівнює подорож Ольги в Константинополь до подорожі цариці Савської до Соломона в Єрусалим. Таким чином, прийнявши

³⁵ Гайденко П. И. Когда князь становится святым?... С. 84, 87.

³⁶ Нікітенко Н. М., Корнієнко В. В. Уславлення родини Володимира Великого у фресках княжих хорів Софії Київської. С. 152–169.

³⁷ Див.: Гордієнко Д. Сакралізація влади в “Слові про закон і благодать” Іларіона // Філософські ідеї в культурі Київської Русі. Збірник наукових праць. Вип. 3. 2010. С. 151–166.

³⁸ Наприклад, ПСРЛ. Т. 2. Стб. 94

³⁹ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 143.

⁴⁰ Мень А. Возвращение к истокам // Федотов Г. П. Святые Древней Руси / Предисл. Д. С. Лихачева и А. В. Меня. Комментар. С. С. Бычкова. М., 1990. С. 20–21.

⁴¹ Карпов А. Ю. Княгиня Ольга. – 2-е изд. М., 2012. С. 102.

⁴² Гордієнко Д. С. “Мудрість” у системі чеснот візантійського імператора // Філософські ідеї в культурі Київської Русі. Збірник наукових праць. Вип. 8. 2016. С. 35–45.

⁴³ Зимин А. А. Память и Похвала Иакова Мниха и Житие князя Владимира по древнейшему списку // Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. Вып. 37. 1963. С. 69.

Христа, Ольга й знаходить істинну мудрість, якою є Христос-Премудрість⁴⁴.

У помстах княгині Ольги дослідники вбачали й охоронний, захисний момент. Так, у першій помсті княгиня уберегла Київ від осквернення свого, сакрального простору ногами чужинців, скинувши древлянське посольство в яму прямо з човна, не давши їм навіть зійти на київську землю; під час другої помсти княгиня “очистила” сакральний простір Києва спаленням древлянських послів у лазні⁴⁵. Відтак, у київському соціумі XI ст., все ще сповненому поганських уявлень і смислів, Ольга могла сприйматись і як заступниця, що корелювало її образ з християнським уявленням про Богородицю-Заступницю. Космічною постаттю зображується Ольга і в спаленні за допомогою птахів Іскоростеня⁴⁶. Птахи у багатьох релігіях (зокрема у християнстві) часто виступають посередниками між земним і Небесним, тим самим Ольга демонструє свою владу над своєрідним “мезокосмосом”, що мало сприяти сакральному, надземному сприйняттю постаті княгині київськими книжниками. І лише з часом помсти Ольги втрачають первісний смисл і набувають сюжету контрасту поганського і християнського життя княгині, як то інколи подається в історіографії⁴⁷.

В основу опрацювання культу Ольги в києворуській культурі був покладений факт перенесення останків княгині в Десятинну церкву, що в уявленні книжників,

супроводжувалося проявленням чуда і фактом нетлінності останків. Прояви чудес і є головною підставою для канонізації святого⁴⁸. Яків Мніх у “Пам’яті і похвалі Володимирі”, пишучи про нетлінність останків: “И есть гробъ блаженя Олгы и наверху гроба оконче створено и туда видити тѣло блаженя Олгы лежаще цѣло. Да иже с вѣрою придетъ, отворится оконче и видить честное тѣло, лежаще цѣло и дивяся чюду такому, толико лѣтъ въ гробѣ лежащю тѣлу не разрушимуся”⁴⁹, ставить нетлінність у залежність від чуда. Факт нетлінності не є сам по собі, він відкривається лише як чудо, що й має свідчити про святість княгині.

Водночас перенесення останків однозначно супроводжувалося встановленням церквою дня упокоєння княгині – як дня її пошанування. На думку А. Лаушкіна, на день кончини Ольги 11 липня в Києві відправлялись панихиди. Розвиваючи свою концепцію, дослідник припускає приурочення до дня пам’яті Ольги закладення Успенського собору Києво-Печерського монастиря (1077 р.) та укладення миру між Ярославичами та Всеславом Брячиславичем (1067 р.)⁵⁰.

Таким чином при Десятинній церкві мав бути опрацьований і перший житійний текст Ольги, що ліг в основу проложного житія⁵¹. До літописного періоду відносив

⁴⁴ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 50–51.

⁴⁵ Карпов А. Ю. Княгиня Ольга. С. 93–95; Фроянов И. Я. Древняя Русь. Опыт исследования истории социальной и политической борьбы. М.-СПб., 1995. С. 65–66.

⁴⁶ Карпов А. Ю. Княгиня Ольга. С. 106–107.

⁴⁷ Там же. С. 98–99.

⁴⁸ Федотов Г. П. Святые Древней Руси. С. 37.

⁴⁹ Зимин А. А. Память и Похвала Иакова Мниха и Житие князя Владимира по древнейшему списку. С. 69.

⁵⁰ Лаушкин А. В. К проблеме почитания княгини Ольги и князя Владимира в домонгольское время. С. 50–51.

⁵¹ Голубинский Е. История канонизации святых в Русской Церкви. С. 42; Макарий (Булгаков), архиепископ Харьковский. История русской церкви. Т. 1. С. 85–88; Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. СПб., 1908. С. 468–469.

появу житійної “Повісті про хрещення і кончину княгині Ольги” О. Шахматов⁵². Ця повість, якщо дійсно існувала, могла бути створена винятково при скрипторії Десятинної церкви⁵³.

Таким чином, є підстави віднести вже до першої половини XI ст. створення першої редакції Служби княгині Ользі⁵⁴, авторство якої найімовірніше належить освіченому греку⁵⁵. У цьому плані заслуговує на увагу думка Ш. Гріффіна, згідно якої, Ольга-християнка – це “літературний персонаж, створений із пісень, молитов і літургічних читань”⁵⁶. На думку дослідника, у Похвалі Ользі, записаному в Літописі під 969 роком, княгиня “була введена у сонм усіх святих і одночасно представлена як предтеча християнства (різдво св. Йованна Предтечі), просвітитель (св. Йоанн Златоуст), захисник істинної віри (Торжество православ’я) і свята цариця-мати (свято свв. Константина та Олени)”. Таким чином, “оспівуючи княгиню словами із

розглянутих богослужбових читань, книжки чітко заявили про її місце в історії Русі. В їхніх очах Ольга була святою і заслуговувала похвали з використанням тих самих фраз і тих самих маркерів літургічного престижу, які використовувались під час святкового поминання її попередників”⁵⁷.

Однак відсутність образу княгині в розписі Софії Київської, зокрема світського циклу⁵⁸, дає підстави вважати, що книжне, церковне пошанування почало розроблятися не раніше часу правління Ярослава Мудрого. Н. Нікітенко таким вододілом пошанування Анни та Ольги кладе 1043 р. – останній похід русі на Царгород, після поразки в якому Візантія змусила Ярослава відмовитись від династичних посягань на константинопольський трон⁵⁹. Подібно А. Поппе⁶⁰ та О. Назаренко⁶¹ відмічають “зумисне замовчування” Анни з часів

⁵² Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. С. 113–116.

⁵³ А. Насонов також припускав, що спершу Житіє Ольги розроблялось при Десятинній церкві, а з побудовою Софії Київської було розвинене при софійському скрипторії: Насонов А. Н. История русского летописания XI – начала XVIII века: Очерки и исследования. С. 23.

⁵⁴ Кирилла мниха канон и стихирь на память преподобной княгини Ольги, бабы Владимира // Никольский Н. К. Материалы для истории древнерусской духовной письменности // Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук. Т. 82. № 4. СПб., 1907.

⁵⁵ Верещагина Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева... С. 424; Серегина Н. С. Песнопения русским святым: По материалам рукоп. певч. кн. XI–XIX вв. “Сихирарь месячный”. СПб., 1994. С. 62–63; Осокина Е. А. Древнейшие тексты, посвященные святой княгине Ольге // Вестник РГНФ. № 3. 2000. С. 177–178.

⁵⁶ Гриффин Ш. “Аки деньца предь слнцемь”: литургический образ княгини Ольги в Повести временных лет // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. № 1. 2020. С. 101.

⁵⁷ Там же. С. 107.

⁵⁸ Спроби С. Висоцького (Высоцкий С. А. 1) Живопись башен Софийского собора в Киеве // Новое в археологии Киева. Киев, 1981. С. 234–264; 2) Светские фрески Софийского собора в Киеве. Киев, 1989. С. 113–211, та низка інших), підтримані деякими вченими (наприклад, Карпов А. Ю. Княгиня Ольга. С. 185) пов’язати два сюжети розписів сходових веж Софійського собору з княгинею Ольгою на сьогодні є історіографічним казусом, коли в одному випадку за Ольгу прийнято візантійського євнуха, а в другому – Анну Порфирородну (Никитенко Н. Н. Русь и Византия... С. 120, 174). Припущення Д. Айналова, М. Смірнова та інших дослідників щодо можливості зображення княгині Ольги на втрачених фресках Софії Київської так і залишаються припущеннями.

⁵⁹ Нікітенко Н. М. Остання русько-візантійська війна 1043 р.: причини і наслідки // Наукові записки НаУКМА. Т. 9: Спеціальний випуск. Ч. 1. 1999. С. 133.

⁶⁰ Поппе А. Феодана Новгородская // Новгородский исторический сборник. Вып. 6 (16). СПб.- Новгород, 1997. С. 115–116.

⁶¹ Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. М., 2001. С. 449.

Ярослава. Таким чином, можна погодитись, що з часом ім'я Анни було замінено іменем Ольги⁶², думаю, вже за правління Ярослава Мудрого. Як наслідок, “заслуги княгині Анни були переадресовані княгині Ользі, що зайняла місце Анни в традиційному для християнської культури парному пошануванні вінценосних хрестителів новонавернених народів”⁶³.

У цьому контексті заслуговує на увагу думка О. Сирцової, згідно якої, літописна “Повість про хрещення княгині Ольги” була створена в часи правління Ярослава Мудрого. Точніше, дослідниця відносить час написання *Повісті* до часу спорудження Софії Київської, наголошуючи, що саме на початку XI ст. “у колі київських книжників розвинувся великий інтерес до образу царя Соломона, вважаючи на його взірцеву для Ярослава роль у будівництві Єрусалимського храму (III книга Царств, 6; Книга Параліпом, 3), а також на пов'язану з ним біблійну тему Софії-Премудрості”⁶⁴. Навіть якщо собор був збудований Володимиром⁶⁵, у києво-руській культурі тема ‘мудрості’ розвивалась, очевидно, в часи Ярослава, що чітко акцентовано в статті 1037 р. про заснування бібліотеки при Софійському соборі в Києві: “бо полза бываеъ человеку от оучения книжнаго . книгами бо кажеми и

оучим есми пути покаянию и мудрость бо обрѣтаемъ”⁶⁶. Відтак О. Сирцова припускає, що автором “Повісті про хрещення княгині Ольги” та пасажу про заснування Софійської бібліотеки був не хто інший, як Ярослав Мудрий⁶⁷.

З часу правління Ярослава, себто по смерті Володимира Великого, культ Володимира та Ольги починає розроблятися як парний, що загалом характерно для східнохристиянської тогочасної культури. Цьому сприяв вироблений образ Ольги як “предтечі” Володимира, і надалі її святість буде визначатися насамперед через прийняття онуком християнства та хрещення держави. І лише з XIII ст. Ольга здобуває власне, самостійне пошанування, що відобразилось і в створенні окремої житійної літератури, присвяченої княгині Ользі⁶⁸.

Таким чином, чин княгині Ольги, як предтечі хрестителя Русі князя Володимира⁶⁹: “Си бысть предътекущая хрестьяньской земли”⁷⁰, присутній як у середньовічній, так і ранньомодерній агіографії княгині. У цьому контексті Ш. Гріффін вбачає текстуальне запозичення з Богородичних гімнів: “Ольга – «благословенна в руських жонах», позаяк вона – предок князя Володимира, який навертає Русь у християнство.

⁶² Никитенко Н. Образы княжеской четы... С. 279; Верещагина Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева... С. 436.

⁶³ Никитенко Н. Образы княжеской четы... С. 279; Верещагина Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева... С. 436.

⁶⁴ Сирцова О. Повість про хрещення княгині Ольги в культурі Русі XI ст. // Київська старовина. № 1/2. 1997. С. 160.

⁶⁵ Обґрунтування цієї концепції див.: Никитенко Н. Н. Русь и Византия...

⁶⁶ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 140.

⁶⁷ Сирцова О. ВО. Повість про хрещення княгині Ольги в культурі Русі XI ст. С. 161.

⁶⁸ Гриценко З. А. Агиографические произведения о княгине Ольге // Литература Древней Руси: Сб. научных трудов. М., 1981. С. 35.

⁶⁹ Мюллер Л. Рассказ “Повести временных лет” 955 г. о крещении Ольги // Мюллер Л. Понять Россию: историко-культурные исследования / Сост. Л. И. Сазонова. Авториз. пер. с нем. М., 2000. С. 54.

⁷⁰ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 56; Див також: ПСРЛ. Т. 21: Книга Степенная царского родословия. Ч. 1. СПб., 1908. С. 5.

«Радуйся, Маріє» передає те саме поняття. Діва «благословенна серед жінок», тому що вона «народила спасителя наших душ»⁷¹, фактично ж, Ольга – це “слов’янська Марія”⁷². Відтак, і в історіографії у контексті поширення християнства на киеворуських землях найбільшою заслугою Ольги визнається факт особистого хрещення княгині, першого випадку правительки християнки в історії Київської Русі⁷³. Яків Мніх розширює сакральний список добродіянь Ольги і приписує княгині, подібно до св. Олени, принесення в Київ Чесного Хреста із Константинополя – нового Єрусалима: “възвратися в землю Рускую, в домъ свои къ людемъ своимъ съ радостию великою, освѣщена духомъ и тѣлом, несущи знамение Честнаго Креста”⁷⁴. Кирило Турівський додає й такі епітети, як “праматір князів руських” та “богомудра”⁷⁵. Очевидно, ці епітети прикладались до княгині й раніше.

Цій же меті – “охристиянення” святості мали слугувати й “додаткові повідомлення” Проложного житія, найвірогідніше додані пізніше. Факту власного хрещення вже не вистачало, тому в текст житія були додані епізоди боротьби Ольги з поганством, коли вона знищувала ідолів та руйнувала капища. Як наслідок, у ранньомодерній традиції особисте Ольжине

хрещення вже мислилось як хрещення державне⁷⁶.

Очевидно, Н. Верещагіна права, що подібно до Володимира, жодного акту канонізації Ольги не було⁷⁷. З цього приводу Г. Федотов відмічав, що “на Русі, як, проте, і в усьому християнському світі, народне пошанування зазвичай (хоча і не завжди) передує церковній канонізації”⁷⁸. Водночас “вузько місцеві форми церковної канонізації часто наближаються до народної, позаяк встановлюються інколи без належного дозволу церковної влади”⁷⁸. Таким чином, церковне пошанування княгині Ольги розвинулось з традиції її місцевого, руського, більш вузько – київського пошанування. Отже, і внесення імені княгині в Місяцеслови відбулось не з акту церковної канонізації, а за правом традиції.

Попри те, що культ Ольги виник і розвивався в Києві, формально немає підстав вважати пошанування княгині місцевим – київським культом, адже на той час церква не розділяла місцеве та загальноцерковне прославлення святого: “Ступінь пошанування святого визначався не тим, на якому рівні проголошувалось про його святість, а численними іншими обставинами: особистою «популярністю» святого...; політичним і канонічним впливом його пошанувачів, що докладали зусилля у справі прославлення свого Небесного покровителя; політичними, морально-етичними і канонічними потребами християнського соціуму, що просив церкву

⁷¹ Гриффин Ш. “Аки деньица предъ слнцемъ”: литургический образ княгини Ольги в Повести временных лет. С. 102.

⁷² Там же. С. 104.

⁷³ Сапожникова Г., Андрусів Ю. Святі землі української. С. 43; Верещагіна Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева (конец X – первая треть XIII в.): монография. С. 422; Карпов А. Ю. Княгиня Ольга. С. 5.

⁷⁴ Зимин А. А. Память и Похвала Иакова Мниха и Житие князя Владимира по древнейшему списку. С. 69.

⁷⁵ Див.: Кирилла мниха канон... С. 88–94.

⁷⁶ Сінкевич Н. “Патерикон” Сильвестра Косова: переклад та дослідження пам’ятки. Київ, 2014. С. 267.

⁷⁷ Верещагіна Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева... С. 421.

⁷⁸ Федотов Г. П. Святые Древней Руси. С. 34.

про прославлення подвижника; інтересами священної та політичної ієрархії тощо”⁷⁹.

Таким чином, становлення культу св. княгині Ольги можна впевнено віднести до часів правління князя Володимира Великого, однак початок літературного та церковного його опрацювання датується, найвірогідніше, лише часами правління в Києві Ярослава Мудрого. На XII ст. можна відмітити поширення культу Ольги на всьому просторі Київської митрополії, тоді ж з’являється ім’я ‘Ольга’ і в князівському іменослові – так звали, наприклад, доньок Василька Володаровича та Юрія Долгорукого⁸⁰.

⁷⁹ Гайдено П. И. Когда князь становится святым?... С. 89.

⁸⁰ Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква: Вид. О. В. Пшонківський, 2006. С. 292, 547; Литвина А. Ф., Успенский Ф. Б. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропоники. М., 2006. С. 177, 178 та ін.

Упродовж перших століть культ Ольги розвивається як парний з пошануванням її онука – Володимира Великого, і лише з XIII ст. стає самостійним, хоча на практиці й далі культу Володимира та Ольги поєднуються. Водночас немає достатніх підстав для визначення часу офіційної, церковної канонізації княгині, очевидно його й не було. Залишається дискусійним і час становлення та розвитку іконографії княгині, в якій українська та російська традиції, на відміну від іконографії Володимира, абсолютно різні. Тим самим історія зі становлення культу Ольги проливає світло і на ранню історію формування з усіма особливостями богослужбової практики Київської Церкви та глибину й шляхи засвоєння християнського віровчення в середньовічному просторі Східної Європи, зокрема в колі правлячої та культурної еліти Київської Русі.

Бібліографія

Література та джерела:

Верещагина Н. Христианские культы и реликвии древнего Киева (конец X – первая треть XIII в.): монография / Науч. ред. Н. Н. Никитенко. Одесса 2019.

Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006.

Высоцкий С. А. Живопись башен Софийского собора в Киеве // Новое в археологии Киева. Киев, 1981.

Высоцкий С. А. Светские фрески Софийского собора в Киеве. Киев, 1989.

Гайдено П. И. Когда князь становится святым? Несколько наблюдений о феномене святости древнерусских князей XI–XIII вв. // Палеоросия. Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях: научный журнал. Вып. 1 (12): Св. Александр Невский и его эпоха в духовной культуре России. СПб., 2020.

Голубинский Е. История канонизации святых в Русской Церкви. М., 1903.

Гордієнко Д. С. “Мудрість” у системі чеснот візантійського імператора // Філософські ідеї в культурі Київської Русі. Збірник наукових праць. Вип. 8. 2016.

Гордієнко Д. Сакралізація влади в “Слові про закон і благодать” Іларіона // Філософські ідеї в культурі Київської Русі. Збірник наукових праць. Вип. 3. 2010.

Гордієнко Д. С. Десятинна церква в киеворуській культурі // Климентовский сборник. Материалы VI Международной конференции “Церковная археология: Херсонес – город святого Климента” (Севастополь, 2011 г.) / Отв. ред. Т. Ю. ЯШАЕВА. Севастополь, 2013.

Гордієнко Д. С. Княгиня Ольга: дискусія навколо хрещення // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Збірка статей на пошану д. іст. наук, проф. Н. М. Нікітенко / Від. ред. д. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України П. С. Сохань; упоряд. Д. Гордієнко, В. Корнієнко. Київ, 2011.

Гриффин Ш. “Аки деньица предь слнцемь”: литургический образ княгини Ольги в Повести временных лет // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. № 1. 2020.

Гриценко З. А. Агиографические произведения о княгине Ольге // Литература Древней Руси: Сб. научных трудов. М., 1981.

Джиджора Є. Особливості символізації образів святих князів у киеворуській гімнографії // *Джиджора Е. В.* Исследования по средневековой литературе XI–XV вв.: сборник научных работ / Науч. ред. А. В. Александров. Одесса, 2012.

Джиджора Є. Перші гімнографічні твори Київської Русі // *Джиджора Е. В.* Исследования по средневековой литературе XI–XV вв.: сборник научных работ / Науч. ред. А. В. Александров. Одесса, 2012.

Зимин А. А. Память и Похвала Иакова Мниха и Житие князя Владимира по древнейшему списку // Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. Вып. 37. 1963.

Карпов А. Ю. Княгиня Ольга / 2-е изд. М., 2012.

Кирилла мниха канон и стихиры на память преподобной княгини Ольги, бабы Владимира // *Никольский Н. К.* Материалы для истории древнерусской духовной письменности // Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук. Т. 82, № 4. СПб., 1907.

Лаушкин А. В. К проблеме почитания княгини Ольги и князя Владимира в домонгольское время // Труды Отдела древнерусской литературы / Отв. ред. Н. В. Поньрко. Т. 63. СПб., 2014.

Литвина А. Ф., Успенский Ф. Б. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики. М., 2006.

Лосева О. В. Жития русских святых в составе древнерусских прологов XII – первой трети XV века. М., 2009.

Макарий (Булгаков), архиепископ Харьковский. История русской церкви. Т. 1. СПб., 1868.

Мень А. Возвращение к истокам // *Федотов Г. П.* Святые Древней Руси / Предисл. Д. С. Лихачева и А. В. Меня. Комментар. С. С. Бычкова. М., 1990.

Молдаван А. М. Слово о законе и благодати Илариона. Киев, 1984.

Мюллер Л. Рассказ “Повести временных лет” 955 г. о крещении Ольги // *Мюллер Л.* Понять Россию: историко-культурные исследования / Сост. Л. И. Сазонова. Авториз. пер. с нем. М., 2000.

Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. М., 2001.

Насонов А. Н. История русского летописания XI – начала XVIII века: Очерки и исследования. М., 1969.

Никитенко Н. Образы княжеской четы крестителей Руси в стенописи Софии Киевской: к проблеме канонизации Владимира // 1020-ліття хрещення Руси-України – із Києва по всій Русі: Збірник матер. наук.-практ. конф. 21 жовтня 2008 року, КПБА, м. Київ. Київ, 2008.

Никитенко Н. Н. Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской. Историческая проблематика. Киев, 2004.

Нікітенко Н. М. Остання русько-візантійська війна 1043 р.: причини і наслідки // Наукові записки НаУКМА. Т. 9: Спеціальний випуск. Ч. 1. 1999.

Нікітенко Н. М., Корнієнко В. В. Уславлення родини Володимира Великого у фресках княжих хорів Софії Київської // Із Києва по всій Русі: збірник матеріалів наукової богословсько-історичної конференції, присвяченої 1025-літтю Хрещення Київської Руси-України / [Під ред. архієп. Переяслав-Хмельницького і Бориспільського Єпіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клоса]. Київ, 2013.

Осокина Е. А. Древнейшие тексты, посвященные святой княгине Ольге // Вестник РГНФ. № 3. 2000.

Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.) / Изд-е второе, исправленное и дополненное для русского перевода; перев. А. В. Назаренко, под ред. К. К. Аментьева. СПб., 1996.

Полное собрание русских летописей. Т. 2: Ипатьевская летопись / 2-е изд. М., 2001.

Полное собрание русских летописей. Т. 21: Книга Степенная царского родословия. СПб., 1908. Ч. 1.

Поппэ А. Феофана Новгородская // Новгородский исторический сборник. Вып. 6 (16). СПб. - Новгород, 1997.

Ричка В. Княгиня Ольга. Київ, 2004.

Сапожникова Г., Андрусів Ю. Святі землі української / Вид. 2-е, випр. Львів, 2018.

Серегина Н. С. Песнопения русским святым: По материалам рукоп. певч. кн. XI–XIX вв. “Сихирарь месячный”. СПб., 1994.

Сирцова О. Повість про хрещення княгині Ольги в культурі Русі XI ст. // Київська старовина. № 1/2. 1997.

Сінкевич Н. “Патерикон” Сильвестра Косова: переклад та дослідження пам’ятки. Київ, 2014.

Срезневский И. И. Древние памятники русского письма и языка (X–XIV вв.): общее повременное обозрение. СПб., 1872.

Тихомиров М. Н. Русское летописание. М., 1979.

Федотов Г. П. Святые Древней Руси / Предисл. Д. С. Лихачева и А. В. Меня. Коммент. С. С. Бычкова. М., 1990. С. 91.

Фроянов И. Я. Древняя Русь. Опыт исследования истории социальной и политической борьбы. М.- СПб., 1995.

Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. СПб., 1908.
Fennel J. When Was Olga Canonized? // Christianity and the Eastern Slavs. Vol. 1: Slavic Cultures in the Middle Ages / Ed. by V. Gasparov, O. Rayevsky-Hughes. Berkley, 1993.

Відомості про автора

Гордієнко Дмитро Сергійович, канд. іст. наук, старший наук. співр. Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; провідний наук. співр. Національного заповідника “Софія Київська”, м. Київ (Україна)

E-mail: dmytro.gordiyenko@gmail.com

D. S. Hordiienko

TIME AND CIRCUMSTANCES OF PRINCESS OLGA'S CANONIZATION

Annotation: The article reveals a debatable and at the same time little-studied topic of the time of Princess Olga of Kyiv's canonization. Based on a set of texts of the 11th century, the author proposes the conclusion that the beginnings of church veneration of Olga date back to the reign of Volodymyr the Great. However, the integral development of the church cult took place during the reign of Yaroslav the Wise in Kyiv. Obviously, the image of Olga replaced the image of Anna Porphyrogenitus and developed as a paired cult at first, paired with her grandson – Volodymyr the Great. The cult of Princess Olga had been separated into an independent only since the 13th century.

Key words: Princess Olga, Kyiv-Russian culture, canonization.

References

Researches and Sources:

Vereschagina N. Hristianskie kul'ty i relikvii drevnego Kieva (konets X – pervaya tret' XIII v.) [Christian cults and relics of ancient Kiev (end of X - first third of XIII century)]: monograph / Scientific. ed. N.N. Nikitenko. Odessa, 2019. (In Russian).

Voitovych L. V. Kniazha doba na Rusi: portrety elity. Bila Tserkva, 2006. (In Ukrainian).

Vysotskiy S. A. Zhivopis bashen Sofiyskogo sobora v Kieve [Painting of the towers of the St. Sophia Cathedral in Kiev] // Novoe v arheologii Kieva. Kiev, 1981. (In Russian).

Vysotskiy S. A. Svetskie freski Sofiyskogo sobora v Kieve [Secular frescoes of St. Sophia Cathedral in Kiev]. Kiev, 1989. (In Russian).

Gaydenko P. I. Kogda knyaz stanovitsya svyatym? Neskolko nablyudeniy o fenomene svyatosti drevnerusskikh knyazey XI–XIII vv. [When does a prince become a saint? Several observations on the phenomenon of the holiness of the ancient Russian princes of the XI-XIII centuries.] // Paleorosiya. Drevnyaya Rus: vo vremeni, v lichnostyah, v ideyah: nauchnyiy

zhurnal. Vyp. 1 (12): Sv. Aleksandr Nevskiy i ego epoha v duhovnoy kulture Rossii. Saint Peterburg, 2020. (In Russian).

Golubinskiy E. Istoriya kanonizatsii svyatykh v Russkoy Tserkvi [History of the canonization of saints in the Russian Church]. Moscow, 1903. (In Russian).

Hordiienko D. S. “Mudrist” u systemi chesnot vizantiiskoho imperatora [“Wisdom” in the system of virtues of the Byzantine emperor] // *Filosofski idei v kulturi Kyivskoi Rusi*. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 8. 2016. (In Ukrainian).

Hordiienko D. Sakralizatsiia vlady v “Slovi pro zakon i blahodat” Ilariona [Sacralization of power in the “Word of Law and Grace” by Hilarion] // *Filosofski idei v kulturi Kyivskoi Rusi*. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 3. 2010. (In Ukrainian).

Hordiienko D. S. Desiatynna tserkva v kyievoruskii kulturi [Tithe Church in the Kievan culture] // *Klimentovskiy sbornik. Materialy VI Mezhdunarodnoy konferentsii “Tserkovnaya arheologiya: Hersones – gorod svyatogo Klimenta”* (Sevastopol, 2011 g.) / Otv. red. T. Yu. Yashaeva. Sevastopol, 2013. (In Ukrainian).

Hordiienko D. S. Kniahynia Olha: dyskusiia navkolo khreshchennia [Princess Olga: a discussion about baptism] // *Sofia Kyivska: Vizantiia. Rus. Ukraina*. Zbirka statei na poshanu d. ist. nauk, prof. N. M. Nikitenko / Vid. red. d. ist. nauk, prof., chl.-kor. NAN Ukrainy P. S. Sokhan; uporiad. D. Hordiienko, V. Korniienko. Kyiv, 2011. (In Ukrainian).

Griffin Sh. “Aki denitsa pred’ slntsem”: liturgicheskiy obraz knyagini Olgi v Povesti vremennykh let [Aki day before slantsem”: the liturgical image of Princess Olga in the Tale of Bygone Years] // *Drevnyaya Rus. Voprosy medievistiki*. № 1. 2020. (In Russian).

Gritsenko Z. A. Agiograficheskie proizvedeniya o knyagine Olge [Hagiographic works about Princess Olga] // *Literatura Drevney Rusi: Sb. nauchnykh trudov*. Moscow, 1981. (In Russian).

Dzhydzhora Ye. Osoblyvosti symbolizatsii obraziv sviatykh kniaziv u kyivoruskii himnografii [Peculiarities of symbolization of images of holy princes in Kyiv hymnography] // *Dzhydzhora E. V. Issledovaniya po srednevekovoy literature XI–XV vv.: sbornik nauchnykh rabot* / Nauch. red. A. V. Aleksandrov. Odessa, 2012. (In Russian).

Dzhydzhora Ye. Pershi himnografichni tvory Kyivskoi Rusi [The first hymnographic works of Kievan Rus] // *Dzhydzhora E. V. Issledovaniya po srednevekovoy literature XI–XV vv.: sbornik nauchnykh rabot* / Nauch. red. A. V. Aleksandrov. Odessa, 2012. (In Russian).

Zimin A. A. Pamyat i Pohvala Iakova Mniha i Zhitie knyazya Vladimira po drevneyshemu spisku [Memory and Praise of Jacob Mnich and the Life of Prince Vladimir according to the most ancient list] // *Kratkie soobscheniya Instituta slavyanovedeniya AN SSSR*. Vyp. 37. 1963. (In Old Russian).

Karpov A. Yu. Knyaginya Olga [Princess Olga] / 2nd ed. Moscow, 2012. (In Russian).

Kirilla mniha kanon i stihiry na pamyat prepodobnoy knyagini Olgi, baby Vladimira [Cyril the Monk Canon and stichera in memory of the Reverend Princess Olga, the grandmother of Vladimir] // *Nikolskiy N. K. Materialy dlya istorii drevnerusskoy duhovnoy pismennosti / Sbornik Otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Akademii nauk*. Vol. 82. № 4. Saint Peterburg, 1907. (In Old Russian).

Laushkin A. V. К проблеме почитания княгини Ольги и князя Владимира в домонгольское время [To the problem of veneration of Princess Olga and Prince Vladimir in pre-Mongol times] // *Trudy Otdela drevnerusskoy literatury / Otv. red. N. V. Ponyrko. Vol. 63. Saint Peterburg, 2014. (In Russian).*

Litvina A. F., Uspenskiy F. B. Vybor imeni u russkikh knyazey v X–XVI vv. Dinasticheskaya istoriya skvoz prizmu antropomimiki. Moscow, 2006. (In Russian).

Loseva O. V. Zhitiya russkikh svyatyh v sostave drevnerusskikh prologov XII – pervoy trety XV veka [Lives of Russian saints as part of Old Russian prologues XII - the first third of the XVth century]. Moscow, 2009. (In Russian).

Makariy (Bulgakov), arhiiepiskop Harkovskiy. Istoriya russkoy tserkvi [Archbishop of Kharkov. History of the Russian]. Vol. 1. Saint-Peterburg, 1868. (In Russian).

Men A. Vozvrashchenie k istokam [Return to the origins] // *Fedotov G. P.* Svyatyie Drevney Rusi / Predisl. D. S. Lihacheva i A. V. Menya. Komment. S. S. Bychkova. Moscow, 1990. (In Russian).

Moldavan A. M. Slovo o zakone i blagodati Ilariona [Word about the law and grace of Hilarion]. Kyiv, 1984. (In Russian).

Müller L. Rasskaz “Povesti vremennyih let” 955 g. o kreschenii Olgi [Story “The Tale of Bygone Years” in 955 about Olga’s baptism] // *Müller L.* Ponyat Rossiyu: istoriko-kulturnyie issledovaniya / Sost. L. I. Sazonova. Avtoriz. per. s nem. Moscow, 2000. (In Russian).

Nazarenko A. V. Drevnyaya Rus na mezhdunarodnyh putyakh: Mezhdistsiplinarnyie ocherki kulturnykh, torgovykh, politicheskikh svyazey IX–XII vv. [Ancient Russia on international routes: Interdisciplinary sketches of cultural, trade, political ties of the IXth–XIIth centuries]. Moscow, 2001. (In Russian).

Nasonov A. N. Istoriya russkogo letopisaniya XI – nachala XVIII veka: Ocherki i issledovaniya [History of Russian chronicle writing XI - early XVIII century: Essays and research]. Moscow, 1969. (In Russian).

Nikitenko N. Obrazy knyazheskoy chety krestiteley Rusi v stenopisi Sofii Kievskoy: k probleme kanonizatsii Vladimira [Images of the princely couple of baptizers of Rus in the murals of Sophia of Kiev: to the problem of the canonization of Vladimir] // 1020-littia khreshchennia Rusy-Ukrainy – iz Kyieva po vsii Rusi: Zbirnyk mater. nauk.-prakt. konf. 21 zhovtnia 2008 roku, KPBA, m. Kyiv. Kyiv, 2008. (In Russian).

Nikitenko N. N. Rus i Vizantiya v monumentalnom komplekse Sofii Kievskoy. Istoricheskaya problematika [Rus and Byzantium in the monumental complex of St. Sophia of Kiev. Historical perspective]. Kyiv, 2004. (In Russian).

Nikitenko N. M. Ostannia rusko-vizantiiska viina 1043 r.: prychny i naslidky [The last Russo-Byzantine war of 1043: causes and consequences] // *Naukovi zapysky NaUKMA. T. 9: Spetsialnyi vypusk. Ch. 1. 1999. (In Ukrainian).*

Nikitenko N. M., Korniienko V. V. Uslavlennia rodyny Volodymyra Velykoho u freskakh kniazhykh khoriv Sofii Kyivskoi [Glorification of the family of Vladimir the Great in the frescoes of the princely choirs of Sophia of Kiev] // *Iz Kyieva po vsii Rusi: zbirnyk materialiv naukovoi bohoslavsko-istorychnoi konferentsii, prysviachenoj 1025-littiu Khreshchennia Kyivskoi Rusy-Ukrainy / [Pid red. arkhiiep. Pereiaslav-Khmelnitskoho i Boryspilskoho Epifaniia (Dumenka) ta prot. Vitaliia Klosa]. Kyiv, 2013. (In Ukrainian).*

Osokina E. A. Drevneyshie teksty, posvyaschennyye svyatoy knyagine Olge [The most ancient texts dedicated to the holy princess Olga] // Vestnik RGNF. № 3. 2000. (In Russian).

Podskalski G. Hristianstvo i bogoslovskaya literatura v Kievskoy Rusi (988–1237 gg.) [Christianity and Theological Literature in Kievan Rus (988–1237)] / Second edition, revised and supplemented for Russian translation; transl. A. V. Nazarenko, ed. K. K. Akentieva.. Saint-Peterburg, 1996. (In Russian).

Polnoe sobranie russkikh letopisey [Complete collection of Russian chronicles]. Vol. 2: Ipatevskaya letopis / 2-e izd. Moscow, 2001. (In Old Russian).

Polnoe sobranie russkikh letopisey [Complete collection of Russian chronicles]. Vol. 21: Kniga Stepennaya tsarskogo rodosloviya. Ch. 1. Saint-Peterbutg, 1908. (In Old Russian).

Poppe A. Feofana Novgorodskaya [Feofana Novgorodskaya] // Novgorodskiy istoricheskiy sbornik. Vyp. 6 (16). Saint-Peterburg - Novgorod, 1997. (In Russian).

Rychka V. Kniahynia Olha [Princess Olga]. Kyiv, 2004. (In Ukrainian).

Sapozhnykova H., Andrusiv Yu. Sviati zemli ukrainskoi [Saints of Ukraine] / Vyd. 2-e, vypr. Lviv, 2018. (In Ukrainian).

Seregina N. S. Pesnopeniya russkim svyatym: Po materialam rukop. pevch. kn. XI–XIX vv. “Sihirar mesyachniy” [Chants to Russian saints: Based on materials from the handbook. chorister. book XI-XIX centuries “Syhirar monthly”]. Saint-Peterburg, 1994. (In Russian).

Syrtsova O. Povist pro khreshchennia kniahyni Olhy v kulturi Rusi XI st. [The story about the baptism of Princess Olga in the culture of Russia XI century.] // Kyivska starovyna. № 1/2. 1997. (In Ukrainian).

Sinkevych N. “Paterikon” Sylvestra Kosova: pereklad ta doslidzhennia pamiatky [Patericon” by Sylvester of Kosovo: translation and research of the source]. Kyiv, 2014. (In Ukrainian).

Sreznevskiy I. I. Drevnie pamyatniki russkogo pisma i yazyka (X–XIV vv.): obshee povremennoe obozrenie [Ancient monuments of Russian writing and language (X-XIV centuries): general time-based review]. Saint-Peterburg, 1872. (In Russian).

Tihomirov M. N. Russkoe letopisanie [Russian chronicles]. Moscow, 1979. (In Russian).

Fedotov G. P. Svyatyie Drevney Rusi [Saints of Ancient Russia] / Preface. D. S. Likhachev and A. V. Me. Comment. S. S. Bychkova. Moscow, 1990. (In Russian).

Froyanov I. Ya. Drevnyaya Rus. Opyt issledovaniya istorii sotsialnoy i politicheskoy borby [Ancient Russia. Experience in researching the history of social and political struggle]. Moscow- Saint-Peterburg, 1995. (In Russian).

Shahmatov A. A. Razyskaniya o drevneyshih russkikh letopisnyh svodah [Investigations about the most ancient Russian annalistic vaults]. Saint-Peterburg, 1908. (In Russian).

Fennel J. When Was Olga Canonized? // Christianity and the Eastern Slavs. Berkley, 1993. Vol. 1: Slavic Cultures in the Middle Ages / Ed. by B. Gasparov, O. Rayevsky-Hughes. (In English).

About the author

Hordiienko Dmytro S., PhD in History, senior researcher at M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Sources Studies of NAS of Ukraine; leading researcher at National Conservation Area “St. Sophia in Kyiv”, Kyiv (Ukraine).

E-mail: dmytro.gordiyenko@gmail.com